Ще з раннього ранку все небо облягли дощові хмари: було тихо, не жарко і скучно, як буває в сірі, похмурі дні, коли над полем давно вже нависли хмари, ждеш дощу, а його нема. Ветеринарний лікар Іван Іванович та вчитель гімназії Буркін уже стомились іти, і поле здавалося їм безкраїм. Далеко спереду ледь було видно вітряки села Мироносицького, праворуч тягся і потім зникав далеко за селом ряд пагорбів, і обидва вони знали, що це берег ріки, там луки, зелені вербп, садиби, і коли стати на один з пагорбів, то звідти видно таке ж величезпе поле, телеграф ї поїзд, здалеку схожий на повзучу гусеницю, а в ясну погоду звідти буває видно навіть місто. Тепер, у тиху погоду, коли вся природа здавалася лагідною і задумливою, Іван Іванович та Буркін були сповнені любов'ю до цього поля, і обидва думали про те, яка велика, яка чудова ця країна.

— Минулого разу, коли ми були в сараї у старости Прокопія,— сказав Буркін,— ви збирались розповісти якусь історію.

— Так, я хотів тоді розповісти про свого брата.

Іван Іванович спроквола зітхнув і закурив люлечку, щоб почати розповідь, але саме в цей час пішов дощ. І хвилин через п'ять лив уже рясний дощ, обложний, і важко було передбачити, коли він перестане. Іван Іванович та Буркін спинились в роздумі; собаки, вже мокрі, стояли, підібгавши хвости, і дивились на них зворушливо.

— Нам треба сховатися куди-небудь,— сказав Буркін.— Ходімо до Альохіна. Тут близько.

— Ходімо.

Вони звернули вбік і йшли все по стерні, то прямо, то забираючи праворуч, доки не вийшли на дорогу. Незабаром показалися тополі, сад,

потім червоні дахи комор; заблискотіла ріка, і відкрився вид на широке плесо з млином і білою купальнею. Це було Соф'їно, де жив Альохін.

Млин працював, заглушаючи шум дощу; гребля двигтіла. Тут коло возів стояли мокрі коні, похнюпивши голови, і ходили люди, понапинавши на голови мішки. Було вогко, брудно, незатишно, і вид у плеса був холодний, злий. Івана Івановича та Буркіна пройняло вже відчуття мокроти, нечистоти, незручності в усьому тілі, ноги обважніли від грязюки, і коли, пройшовши греблю, вони піднімались до панських комор, то мовчали, ніби сердились один на одного.

В одній з комор шуміла віялка; двері були відчинені, і з них шугала курява. На порозі стояв сам Альохін, чоловік років сорока, високий, огрядний, з довгим волоссям, схожий більше на професора чи художника, ніж на поміщика. На ньому була біла, давно не прана сорочка з мотузяним пояском, замість брюк кальсони, і на чоботях теж налипли грязь і солома. Ніс і очі були чорні від пилюки. Він впізнав Івана Івановича та Буркіна і, як видно, дуже зрадів.

— Прошу, панове, до господи,— сказав він, усміхаючись.— Я зараз, одну хвилиночку.

Будинок був великий, двоповерховий. Альохін жив унизу, в двох кімнатах зі склепінням і з маленькими вікнами, де колись жили прикажчики; тут була обстановка проста, і пахло житнім хлібом, дешевою горілкою і збруєю. А нагорі, в парадних кімнатах, він бував рідко, тільки коли приїздили гості. Івана Івановича та Буркіна зустріла в домі покоївка, молода жінка, така вродлива, що вони обидва разом зупинились і глянули один на одного.

— Ви не можете собі уявити, який я радий бачити вас, панове,— говорив Альохін, входячи за ними до передпокою.— От не чекав! Пелагеє,— звернувся він до покоївки,— дайте гостям переодягнутись у що-небудь. Та, до речі, і я теж переодягнусь. Тільки треба спочатку піти

помитись, а то я, здається, з весни не мився. Чи не хочете, панове, піти в купальню, а тут тим часом приготують.

Вродлива Пелагея, така делікатна і на вигляд така лагідна, принесла простирадла і мило, і Альохін з гістьми пішов до купальні.

— Еге ж, давно я вже не мився,— говорив він, роздягаючись.— Купальня у мене, як бачите, хороша, батько ще будував, але митися якось все ніколи.

Він сів на приступці і намилив своє довге волосся і шию, і вода навколо нього стала коричневою.

— Так, признаюся...— промовив Іван Іванович, значущо дивлячись на його голову.

— Давно я вже не мився...— повторив Альохін конфузливо і ще раз намилився, і вода біля нього стала темно-синьою, як чорнило.

Іван Іванович вийшов з купальні, кинувся у воду з шумом і поплив під дощем, широко змахуючи руками, і від нього йшли хвилі, і на хвилях похитувалися білі лілії; він доплив до самої середини плеса і пірнув, і через хвилину показався на другому місці, і поплив далі, і все пірнав, намагаючись дістати дна.

— Ах, боже мій...— повторював він з насолодою..— Ах, боже мій...

Доплив до млина, про щось поговорив там з мужиками, і повернув назад, і на середині плеса ліг, підставляючи своє обличчя під дощ. Буркін і Альохін уже одяглись і зібрались іти, а він усе плавав та пірнав.

— Ах, боже мій...— говорив він.— Ах, господи помилуй.

— Та годі вам! — крикнув йому Буркін.

Вернулись в дім. І тільки коли у великій вітальні, нагорі, засвітили лампу, і Буркін та Іван Іванович, одягнуті в шовкові халати й теплі туфлі, сиділи в кріслах, а сам Альохін, умитий, причесаний, в новому сюртуку, ходив по вітальні, видимо, з насолодою відчуваючи тепло, чистоту, сухе вбрання, легке взуття, і коли вродлива Пелагея, безшумно ступаючи по килиму і лагідно усміхаючись, подавала на підносі чай з варенням, тільки тоді Іван Іванович став розповідати, і здавалось, що його слухали не самі лише Буркін та Альохін, але також старі і молоді дами та військові, які спокійно й суворо дивилися з золотих рам.

— Нас два брати,— почав він,— я, Іван Іванович, і другий — Миколай Іванович, років на два молодший. Я пішов по науковій лінії, став ветеринаром, а Миколай уже з дев'ятнадцяти років сидів у казенній палаті. Наш батько Чимша-Гімалайський був із кантоністів, але, вислуживши офіцерський чин, залишив нам потомствене дворянство і маєточок. Після його смерті маєточок у нас відсудили за борги, але, хоч би як там було, дитинство ми провели в селі, на волі. Ми, так само як селянські діти, дні і ночі проводили в полі, в лісі, пасли коней, дерли лико, ловили рибу тощо... А ви знаєте, хто хоч раз у житті піймав йоржа або бачив восени перелітних дроздів, як вони в ясні прохолодні дні літають зграями над селом, той уже не міський житель, і його до самої смерті тягтиме на волю. Мій брат нудився в казенній палаті. Літа минали, а він все сидів на одному місці, писав все ті самі папери і думав все про одне й те саме, як би його в село. І ця нудьга в нього мало-помалу вилилась у певне бажання, у мрію купити собі маленьку садибку де-небудь на березі річки або озера.

Він був доброю, лагідною людиною, я любив його, але цьому бажанню замкнути себе на все життя у власну садибу я ніколи не співчував. Кажуть, що людині потрібно тільки три аршини землі. Але ж три аршини потрібні трупові, а не людині. І кажуть також тепер, що, коли наша інтелігенція має потяг до землі і поривається до садиби, то це добре. Але ж ці садиби — ті самі три аршини землі. Іти з міста, від боротьби, від

житейського шуму, іти і ховатися в себе в садибі — це не життя, це егоїзм, лінощі, це своєрідне чернецтво, але чернецтво без подвигу. Людині потрібні не три аршини землі, не садиба, а вся земна куля, вся природа, де на просторі вона могла б виявити всі властивості і особливості свого вільного духу.

Брат мій, Миколай, сидячи в себе в канцелярії, мріяв про те, як він буде їсти свої власні щі, від яких так смачно пахне на все подвір'я, їсти на зеленій травиці, спати на сонечку, сидіти цілими годинами за ворітьми на лавці і дивитися на поле і ліс. Сільськогосподарські книжки і різні оті поради в календарях були для нього радістю, любимою духовною поживою; він любив читати і газети, але читав у них самі лише об'яви про те, що продаються стільки-то десятин орної землі та луки з садибою, річкою, садом, млином, з проточними ставками. І уявлялися йому стежечки в саду, квіти, фрукти, шпаківні, карасі в ставках і, знаєте, вся така штука. Оці уявлювані картини були різні, залежно від об'яв, які траплялися йому, але чомусь в кожній із них неодмінно був агрус. Жодної садиби, жодного поетичного закутка він не міг собі уявити без того, щоб там не було агрусу.

— Сільське життя має свої вигоди,— говорив він, бувало.— Сидиш на балконі, п'єш чай, а на ставку твої качечки плавають, пахне так хороше і... І агрус росте.

Він креслив план свого маєтку і щоразу в нього на плані виходило одне й те саме: a) панський будинок, b) людська, c) город, d) агрус. Жив він скупо; недоїдав, недопивав, одягався бозна-як, наче жебрак, і все заощаджував і клав у банк. Страшенно жадував. Мені було боляче дивитися на нього, і я дещо давав йому і посилав на свята, але він і це ховав. Уже коли захопилася людина ідеєю, то нічого не поробиш.

Літа минали, перевели його в іншу губернію, минуло йому вже сорок років, а він усе читав об'яви в газетах і відкладав гроші. Потім, чую, оженився. Все з тією ж метою, щоб купити собі садибу з агрусом, він одружився з старою, некрасивою вдовою без всякого почуття, а тільки

тому, що в неї водились грошенята. Він і з нею теж жив скупо, держав її впроголодь, а гроші її поклав у банк на своє ім'я. Раніше вона була за поштмейстером і звикла в нього до пирогів та до наливок, а у другого чоловіка і хліба чорного не бачила вдосталь; стала чахнути від такого життя, та років через три взяла й віддала богу душу. І, звичайно, брат мій жодної хвилини не подумав, що він винен у її смерті. Гроші, як горілка, роблять людину диваком. У нас у місті помирав купець. Перед смертю наказав подати собі тарілку меду і з'їв усі свої гроші і виграшні білети разом з медом, щоб нікому не дісталось. Якось на вокзалі я оглядав гурти, і в цей час один баришник попав під локомотив, і йому одрізало ногу. Несемо ми його в приймальну палату, кров ллє — страшне діло, а він усе просить, щоб ногу його відшукали, і все непокоїться: в чоботі на одрізаній нозі двадцять карбованців, як би не пропали.

— Це ви вже із іншої опери,— сказав Буркін.

— Коли померла жінка,— продовжував Іван Іванович, подумавши з півхвилини,— брат мій став наглядати собі маєток. Звичайно, хоч п'ять років наглядай, але все ж таки, кінець кінцем, помилишся і купиш зовсім не те, про що мріяв. Брат Миколай через комісіонера, з переводом боргу, купив сто дванадцять десятин з панським будинком, з людською, з парком, але ні фруктового саду, ні агрусу, ані ставків з качечками; була річка, але вода в ній на колір як кава, бо по один бік маєтку цегельня, а по другий — костопальний завод. Та мій Миколай Іванович мало журився; він виписав собі двадцять кущів агрусу, посадив і зажив поміщиком.

Торік я поїхав до нього провідати. Поїду, думаю собі, подивлюсь, як там і що. В листах своїх брат називав свій маєток так: Чумбароклове Пустище, Гімалайське теж. Приїхав я в "Гімалайське теж" пополудні. Було жарко. Всюди канави, паркани, огорожі, насаджені рядами ялинки, — і не знаєш, як проїхати у двір, куди поставити коня. Іду до будинку, а назустріч мені рудий собака, товстий, схожий на свиню. Хочеться йому гавкати, та ліньки. Вийшла з кухні куховарка, голонога, товста, теж схожа на свиню, і сказала, що пан спочиває після обіду. Заходжу до брата, він сидить у ліжку, коліна вкриті ковдрою; постарів, розповнів,

обрезкнув; щоки, ніс і губи тягнуться вперед,— так і здається, хрюкне в ковдру.

Ми обнялись і сплакнули від радості і від сумної думки, що колись ми були молоді, а тепер обидва сиві, і помирати час. Він одягся і повів мене показувати свій маєток.

— Ну, як ти тут поживаєш? — спитав я.

— Та нічого, слава богу, живу добре.

Це вже був не колишній несміливий бідолаха чиновник, а справжній поміщик, пан. Він уже обжився тут, звик і добрав смаку; їв багато, в бані мився, повнів, уже судився з громадою і з обома заводами і дуже ображався, коли мужики не називали його "ваше високоблагородіє". І про душу свою дбав солідно, по-панськи, і добрі діла робив не просто, а поважно. А які добрі діла? Лікував мужиків від усіх хвороб содою та рициною і в день своїх іменин служив серед села благодарственний молебень, а потім ставив піввідра, думав, що так треба. Ах, оці жахливі піввідра! Сьогодні товстий поміщик тягне мужиків до земського начальника за спаш, а завтра, в урочистий день, ставить їм піввідра, а вони п'ють, і кричать "ура", і п'яні кланяються йому в ноги. Зміна життя на краще, ситість, неробство розвивають у росіянина зарозумілість найнахабнішу. Миколай Іванович, який колись у казенній палаті боявся навіть для себе особисто мати власні погляди, тепер говорив самі лише істини, і таким тоном, наче міністр: "Освіта необхідна, але для народу вона передчасна"; "Тілесні покарання взагалі шкідливі, але в деяких випадках вони корисні і незамінимі".

— Я знаю народ і вмію з ним поводитись,— говорив він.— Мене народ любить. Досить мені тільки пальцех ворухнути, і для мене народ зробить все, що захочу.

І все де, майте на увазі, говорилося з розумною, лагідною усмішкою. Він разів з двадцять повторив: "ми, дворяни", "я, як дворянин"; очевидно, вже не пам'ятав, що дід наш був мужик, а батько — солдат. Навіть наше прізвище Чимша-Гімалайський, по суті, безглузде, здавалось йому тепер звучним, знатним і дуже приємним.

Але справа не в ньому, а в мені самому. Я хочу вам розповісти, яка зміна сталася в мені за ці кілька годин, поки я був у його садибі. Ввечері, коли ми пили чай, куховарка подала на стіл повну тарілку агрусу. Це був не купований, а свій, власний агрус, зібраний вперше з того часу, як були посаджені кущі. Миколай Іванович засміявся і хвилинку дивився на агрус мовчки, із слізьми,— він не міг говорити від хвилювання,— потім поклав у рот одну ягоду, подивився на мене з торжеством дитини, яка нарешті дістала свою любиму іграшку, і сказав:

— Як смачно!

І він жадібно їв і все повторював:

— Ах, як смачно! Ти покуштуй!

Ягоди були жорсткі і кислі, але, як сказав Пушкін, "дорожчий істини низької нас окриляючий обман". Я бачив щасливу людину, заповітна мрія якої здійснилась так очевидно, яка досягла мети в житті, дістала, чого хотіла, яка була задоволена своєю долею, самою собою. До моїх думок про людське щастя завжди чомусь примішувалось щось сумне, а тепер, бачачи щасливу людину, я відчув тяжке почуття, майже відчай. Особливо важко було вночі. Мені постелили в кімнаті поряд з братовою спальнею, і мені було чути, як він не спав, і як вставав, і підходив до тарілки з агрусом, і брав по ягідці. Я думав собі: як, по суті, багато задоволених, щасливих людей! Яка це гнітюча сила! Ви гляньте на це життя: нахабство і неробство сильних, неуцтво і скотоподібність кволих, кругом бідність неможлива, тіснота, виродження, пияцтво, лицемірство, брехня... А проте в усіх будинках і на вулицях тиша, спокій; з п'ятдесяти

тисяч, що живуть у місті, жодного, хто б скрикнув, обурився вголос. Ми бачимо тих, які ходять на базар по провізію, вдень їдять, вночі сплять, які мелють свою нісенітницю, одружуються, старіють, благодушно тягнуть на кладовище своїх покійників; але ми не бачимо і не чуємо тих, які страждають, і того страшного в житті, що відбувається десь за кулісами. Все тихо, спокійно, і протестує сама лише німа статистика: стільки-то збожеволіло, стільки-то відер випито, стільки-то дітей загинуло від недоїдання... І такий лад, мабуть, потрібен; мабуть, щасливий почуває себе добре тільки тому, що нещасні несуть свій тягар мовчки, і без цього мовчання щастя було б неможливе. Це загальний гіпноз. Треба, щоб за дверима кожної вдоволеної, щасливої людини стояв хто-небудь з молоточком і постійно нагадував би стуком, що є нещасні, що, який би він не був щасливий, життя рано чи пізно покаже йому свої пазури, скоїться лихо — хвороба, бідність, втрати,— і його ніхто не побачить і не почує, як тепер він не бачить і не чує інших. Але людини з молоточком нема, щасливий живе собі, і дрібні житейські турботи хвилюють його злегенька, як вітер осику,— і все гаразд.

Тієї ночі мені стало зрозуміло, який я теж був задоволений і щасливий,— вів далі Іван Іванович, підводячись з місця.— Я теж за обідом і на полюванні повчав, як жити, як вірувати, як управляти народом. Я теж говорив, що вчення світло, що освіта необхідна, але для простих людей поки що досить самої грамотності. Свобода є благо, говорив я, без неї не можна, як без повітря, але треба почекати. Еге ж, я говорив так, а тепер питаю: в ім'я чого ждати?—спитав Іван Іванович, сердито дивлячись на Буркіна.— В ім'я чого ждати, я вас питаю? В ім'я яких міркувань? Мені кажуть, що не все зразу, всяка ідея здійснюється в житті поступово, в свій час. Але хто це говорить? Де докази, що це справедливо? Ви посилаєтесь на природний порядок речей, на законність явищ, але ви є порядок і законність в тому, що я, жила, мисляча людина, стою над ровом і жду, коли він заросте сам чи затягне його мулом, тоді як, можливо, я міг би перестрибнути через нього або збудувати через нього міст? І знову-таки, в ім'я чого ждати? Ждати, коли несила жити, а проте жити треба і хочеться жити!

Я поїхав тоді від брата рано-вранці, і відтоді для мене стало нестерпно бувати в місті. Мене гнітить тиша і спокій, я боюсь дивитись на вікна, бо для мене тепер нема тяжчого видовища, як щасливе сімейство, яке сидить навколо столу і п'є чай. Я вже старий і нездатний для боротьби, я нездатний навіть ненавидіти. Я тільки болію душею, роздратовуюсь, досадую, ночами у мене горить голова від напливу думок, і я не можу спати... Ах, коли б я був молодим!

Іван Іванович пройшовся схвильовано з кутка в куток і повторив:

— Коли б я був молодим!

Він раптом підійшов до Альохіна і став тиснути йому то одну руку, то другу.

— Павле Костянтиновичу! — промовив він благальним голосом.— Не заспокоюйтесь, не давайте усипляти себе! Поки молоді, сильні, бадьорі, не втомлюйтесь робити добро! Щастя нема, і не повинно його бути, а коли в житті є смисл і мета, то смисл цей і мета зовсім не в нашому щасті, а в чомусь розумнішому і значнішому. Робіть добро!

І все це Іван Іванович промовив з жалісною, благальною усмішкою, ніби просив особисто для себе.

Потім усі троє сиділи в кріслах, в різних кінцях вітальні, і мовчали. Оповідання Івана Івановича не задовольнило ні Буркіна, ні Альохіна. Коли з золотих рам дивились генерали і дами, що в присмерках здавались живими, слухати оповідання про бідолаху чиновника, який їв агрус, було скучно. Хотілось чомусь говорити і слухати про витончених людей, про жінок. І те, що вони сиділи у вітальні, де все — і люстра в чохлі, і крісла, і килими під ногами — свідчило, що тут колись ходили, сиділи, пили чай оці самі люди, які дивились тепер із рам, і те, що тут тепер безшумно ходила вродлива Пелагея,— це було краще за всякі розповіді.

Альохіну дуже хотілося спати: він устав по хазяйству рано, о третій годині ранку, і тепер у нього злипалися очі, але він боявся, як би гості не стали без нього розповідати щось цікаве, і не йшов. Чи розумне, чи справедливе було те, про що тільки-но говорив Іван Іванович, він не вникав; гості говорили не про крупи, не про сіно, не про дьоготь, а про щось, що не мало безпосереднього зв'язку з його життям, і він був радий і хотів, щоб вони продовжували...

— Але пора спати,— сказав Буркін, підводячись.— Дозвольте побажати вам спокійної ночі.

Альохін попрощався і пішов до себе вниз, а гості лишились нагорі. Їм обом приділили на ніч велику кімнату, де стояло двоє старих дерев'яних ліжок з різними оздобами і в кутку було розп'яття з слонової кості; від їх постелей, широких, прохолодних, які стелила вродлива Пелагея, приємно пахло свіжою білизною.

Іван Іванович мовчки роздягся і ліг.

— Господи, прости нас, грішних! — промовив він і вкрився з головою.

Від його люлечки, що лежала на столі, дуже пахло тютюновим перегаром, і Буркін довго не спав і все ніяк не міг зрозуміти, 8відки цей тяжкий запах.

Дощ стукотів у шибки цілу ніч.

1898